

znalosti základů počtu pravděpodobnosti, některých matematicko-statistických postupů, základů diferenciálního počtu a pochopení maticového počtu. Některé obtížnější vztahy a postupy jsou u jednotlivých textů vysvětlovány krátkými „editors' notes“, takže čtení matematického textu nedělá velké potíže.

Tato práce obou redaktorů (a stejně tak i další obdobný sborník, který připravují) nepochybně splní nejen svůj prvořadý záměr být pomůckou pro semináře UNESCO, ale jistě bude mít dosah daleko širšího okruhu čtenářstva.

Jan Řehák

Sociálně politické rysy dnešní mladé generace ČSSR a některé příčiny protispoločenských jevů v této oblasti

V říjnu 1965 byla ve Sborníku Studijní a analytické skupiny ministra vnitra — „Studie — informace — komentáře“ č. 6, roč. II. — uveřejněna studie nazvaná *Sociálně politické rysy dnešní mladé generace ČSSR a některé příčiny protispoločenských jevů v této oblasti*. Jejím autorem je kolektiv pracovníků Studijní a analytické skupiny.

Diskuse o mládeži jsou dnes u nás velmi aktuální. Mluvit o mládeži, pronášet o ní více či méně kategorické soudy, zkrátka vyjádřit své názory na „problém mládeže“, je dnes módou, patří to takřka k povinností československého občana. Vyjadřují se téměř všichni, a — jak bývá pravidlem — bohužel více ti, kteří přicházejí s mládeží do styku spíše náhodně, než ti, kteří ji opravdu znají. Výsledkem je, že jsou za problémy často vydávány pseudoproblémy a skutečné problémy jsou překrývány a odsouvány stranou.

Tuto skutečnost a nebezpečí z ní vyplývající si zřejmě uvědomují pracovníci Studijní a analytické skupiny ministra vnitra. Ve své studii věnují pozornost jednomu z nejzávažnějších problémů — kriminalitě a antisociálnímu jednání mládeže. U těchto jevů lze nejen u nás, ale i ve všech průmyslově vyspělých zemích zaznamenat určitou vzestupnou tendenci. Autoři celou svou práci ukazují, že zastavit růst trestné činnosti a protispoločenského jednání mladých lidí není a nemůže být jen záležitostí veřejné bezpečnosti nebo pracovníků soudů a prokuratury; znamená to řešit celý velmi složitý komplex příčin, který daleko přesahuje rámec působnosti těchto institucí.

Vzhledem k tomu, že tato publikace vyšla v poměrně malém nákladu a je pravděpodobně mnohým sociologům zabývajícím se mládeží málo známá, domnívám se, že bude vhodné informovat o ní podrobněji.

Studii lze rozdělit na dvě části — první je obecně teoretická, druhá obsahuje rozbor některých konkrétních faktorů, které v trestné činnosti a antisociálním jednání mládeže hrají nejvýznamnější úlohu.

V první části se autoři zabývají sociálně politickými rysy mladé generace, psychikou mladé generace socialistické epochy a

některými zvláštními rysy mladé generace 60. let.

Problém mladé generace se stává aktuálním a společensky významným tématem od sklonku 50. let. Do jeho úspěšného řešení však dosud zasahuje řada negativních činitelů. Mezi ně patří nejen nesprávné chápání a hodnocení vlivu měnících se společenských podmínek na formování rysů mladé generace a s tím související neobjektivní, často víceméně intuitivní soudy o mládeži, úlohu zde hraje i fakt nejednotnosti terminologie v této oblasti. Závažným problémem je samotné vymezení pojmu „mládež“, které je závislé na pojetí fyzického, duševního a společenského dospívání. Obtížnost vymezení je o to větší, že mládež není homogenní kategorií. Autoři se snaží najít definici mládeže, která by maximálně postihla obsah i rozsah tohoto pojmu. Definují mládež jako samostatnou věkovou sociální skupinu „... mezi věkovou skupinou dětí a věkovou skupinou dospělých“, která je „... charakterizována přípravou pro život, výchovou v nejširším i užším slova smyslu, začleňováním do určitého společenství a v něm do určité společenské vrstvy či skupiny, hledáním svého místa v daných ekonomicko-sociálních vztazích a posléze stabilizací určitého ekonomicko-sociálního a kulturního postavení v těchto vztazích. Mládež je diferencována třídně (v třídních společnostech), vrstevně, skupinově (např. profesionálně), etnicky, teritoriálně, kulturně mikrosociologicky (např. podle sociálně kulturních typů rodiny apod.)“ (str. 5).

Specifikaci a diferenciaci mládeže pokládají za základní obecně teoretické východisko pro jakékoliv zkoumání mládeže. K jejím psychosociálním vlastnostem je třeba přistupovat jako ke korelátům jejího společenského postavení a místa ve společenském systému hodnot. Daná historická etapa vždy modifikuje ony psychické rysy mládí, které potenciálně vyplývají z procesu dospívání. Společným znakem veškeré mládeže je pak dynamičnost a agresivita.

Socialistická společnost je potenciálně schopna uspokojovat objektivní a subjektivní zájmy mladé generace, v současné době však nemůže eliminovat negativní vliv jednostranné dělby práce a v souvislosti s vědeckotechnickou revolucí stále se zvyšující specializace pracovních úkonů, jež brání všestrannému rozvoji osobnosti a způsobují, že člověku unikají intelektuální cíle výrobního procesu. Dynamičnost a agresivita mládí, malá životní zkušenost a z ní vyplývající tendence k jednostrannému usuzování se mění u značné části mládeže ve skepsi, deziluzi a bezcílnou životní nudu, když pozná, že je dána určitá, pro mnohé jednotlivce nepřekročitelná mez možností jejich uplatnění ve společnosti. Smyslem života se pak pro ně stává uspokojování okamžitých individuálních zájmů a potřeb, které za určité situace může vést až k antisociálnímu jednání. Negativně působí na psychiku mladého člověka i trvajících nebezpečí války. Rozpornost vlivu průmyslové civilizace na

mládež se projevuje v jejím celkovém nazírání na život a společnost, v nazírání postřádajícím jednotlost.

Současnou mládež dělí autoři na tři základní generační skupiny, jež se od sebe odlišují svým sociologickým charakterem. Do nejstarší věkové skupiny, kterou již víceméně k mládeži nepočítají, ale která má na mládež vliv, zahrnují ročníky narozené v 30. letech. Tato skupina prožila mnoho politických i ekonomických kontrastů a byla nejvíce zasažena pozitivními i negativními událostmi let 1948–53. Je považována za generaci politickou.

Střední generační skupinu tvoří ročníky narozené ve II. světové válce. Ve své většině je politicky nevyhraněná, projevuje se u ní tendence neangažovat se na společenských problémech. Je nejtíže poznamenána nepříznivými důsledky kultu.

Do nejmladší generační skupiny patří ročníky poválečné. Je to opět generace politická, ale v kritickém smyslu. Narodila se do tohoto společenského řádu a formuje se pod vlivem současných změn a posunu hodnot. Socialismus je tedy pro ni samozřejmou skutečností, objektivně kritizovatelnou z nových pozic. Zvláště výrazně ohrází atmosféru stále se vyhraňujícího rozdílu mezi generacemi starších. Vtiskuje základní charakter celé mládeži.

Ideový profil dnešní mladé generace je velmi složitý, působí na něj nejen chyby a nedostatky při budování socialismu, ale i „světová vlna“ apolitčnosti a skepse. Zde je také třeba hledat kořeny určitého relativismu hodnot i určité ideologické a politické skepse, objevující se u části mladé generace. Jedním ze zvláštních rysů mladé generace 60. let je skutečnost, „... že její vztah k politice není totožný se vztahem ke společnosti“ (str. 15).

Autoři zdůrazňují nutnost reálného přístupu k mládeži, nutnost objektivního zkoumání jejích životních podmínek i všech vlivů, které na ni působí. Tuto zásadu je třeba dodržovat i při zkoumání kriminality. I v této oblasti však byla v minulosti porušována. Byly to teorie o kontrarevolučnosti kriminality, o samočinném poklesu kriminality v souvislosti s úspěchy budování socialismu, teorie o přežitcích kapitalismu jako hlavní příčině kriminality a dnes ještě doznívající koncepce tzv. zpřesněných teorií přežitků, které problém kriminality mládeže zjednodušovaly. Vliv přežitků kapitalismu na morálku mladého pokolení a tím i na jeho společenskou činnost je podstatně menší, než je tomu u starší generace. „Formování morálky mládeže se děje v podmínkách daného společenského řádu... Socialistické společenské poměry tvoří tedy ve svém celku hlavní, primární determinaci, která vytváří a formuje též individuální vědomí mladistvých. V procesu této sociální determinace vnějšími společenskými podmínkami... se však také naopak aktivně formuje psychický profil, postoj mladistvého k těmto společenským podmínkám“ (str. 16–17).

Každá generace prochází vlastním speci-

fickým vývojem, v němž získává své typické generační rysy. Tyto specifické rysy spolu s dalšími, které má daná mladá generace společné se staršími generacemi, a rysy, které ji s nimi spojují, musí být základem jejího hodnocení a řešení jejích problémů.

Z těchto pozic pak dále autoři rozebírají jednotlivé konkrétní problémy kriminality a antisociálního jednání mládeže.

Prvním komplexem důležitých problémů je rodina a rodinná výchova. V souvislosti se společenskými změnami a s rozvojem průmyslové velkovýroby mění rodina svůj charakter. Zespoločenštění výrobních prostředků, likvidace kapitalistické malovýroby atd. působí nejen na ekonomickou funkci rodiny, ale vytváří zároveň předpoklady pro novou soustavu hodnot, jež jsou náplní rodinného života. Změny ve struktuře rodiny — omezení počtu členů rodiny většinou na rodiče a děti, snížení počtu dětí v rodině — vedou k zesílení intimity rodinných vztahů, k zmenšení dětského kolektivu v rodině. Přechod od patriarchální rodiny, od absolutní otcovské autority k rovnoprávnému vztahu rodičů znamená demokratizaci rodinného života. Všechny tyto skutečnosti spolu s přeměnou rodiny z výrobního společenství ve společenství převážně spotřební se promítají v rodinné výchově.

Rodinná výchova se svým specifickým individuálním působením na dítě neztrácí v socialistické společnosti na významu; známé formy společenské výchovy ji nemohou nahradit. Autoři odmítají jako nesprávné ty názory, které požadují, aby výchovu dětí převzala společnost. Za nejoptimálnější pro vývoj dětské osobnosti považují rodinnou výchovu podle věku doplňovanou kolektivní výchovou v dětských zařízeních s krátkodobým provozem.

Změny, kterými dnešní rodina prochází, především fakt demokratizace rodinného života, skutečnost, že rodinná výchova se stává záležitostí obou rodičů, přesun od otcovské autority k autoritě přirozené, kladou větší nároky na rodiče, a to nejen na jejich osobní vlastnosti, ale i na jejich znalosti. Jen harmonicky se rozvíjející, kulturně vyspělá rodina může u lidského jedince vypěstovat pevné citové vztahy a mravní normy, na nichž lze budovat uvědomělý společenský postoj člověka. Měřikem výchovného působení však není čas strávený s dětmi, záleží především na kvalitě tohoto působení, tj. na jeho promyšlenosti, intenzitě a cílevědomosti. Z tohoto hlediska se jeví jako jeden z aktuálních problémů výchova vychovatelů, tj. masové rozšíření základních poznatků pedagogiky a psychologie.

Nedostatky rodinné výchovy jsou téměř pravidelně významnými příčinami delikvence mládeže. Negativně působí především rozvrácenost nebo narušenost rodiny, alkoholismus a duševní onemocnění rodičů, vliv rodičů s charakterem kriminálně závažných osob, ale působí zde silně i nemorální jednání v rodinách navenek konsolidovaných. Příčinou chyb ve výchově je i vulgární materialistické pojetí pojmu výchovné péče,

kteří v poslední době roste. Nepřiměřeně materiální prostředky působí často výrazně negativně na systém hodnot dítěte, posilují neskromnost, sobectví a citovou prázdnotu.

Velmi závažným výchovným problémem je pak rozpor mezi výchovným působením rodiny a školy, neboť v sobě nese nebezpečí relativizace hodnot.

Škola má vedle rodiny největší vliv na formování osobnosti člověka. Zápornými momenty jejího působení a působení kolektivní výchovy vůbec je nedostatek kvalifikovaných pedagogů, přílišná feminizace této oblasti, formalismus a přeorganizovanost ve výchově dětí. Negativně zde zasáhly i nedostatky a chyby v řízení školství. Projevuje se rovněž nedostatečný vliv učitele na výchovu, jehož příčiny tkví především v mnohosti vlivů zasahujících do výchovy, v nízkém společenském prestiži učitelského povolání, v zastaralosti existující koncepcí výchovného procesu a v neujasněném poměru školy a rodiny. Souvislost s antisociálním jednáním má i systém příkazů a zákazů, který vede na jedné straně k pasivitě, na druhé straně pak — a to hlavně u starších dětí — k odporu. Významnou úlohu zde hrají také malé znalosti učitele o žákovi a celkový vztah učitele k němu. Na učiteli do značné míry záleží, zda dítěti, které postrádá citovou výchovu v rodině, ji nahradí škola. Bez citové výchovy v rodině a ve škole odchází pak dítě do života s negativistickým poměrem k společenským hodnotám.

Fakta ukazují, že existuje korelace mezi trestnou činností mládeže a stupněm dosaženého vzdělání. Velký podíl mají mladiství, kteří vykazovali nebo vykazují průměrný, spíše podprůměrný prospěch, špatnou školní docházku, neukončené školní vzdělání nebo nejsou vyučeni. Průměrně každý pátý pachatel do 18 let nemá dokončené základní školní vzdělání.

Ukončení povinné školní docházky je důležitým životním mezníkem, neboť je spojeno s volbou povolání. Mladý člověk přechází buď na další studium, nebo se zařazuje do pracovního procesu. Jako významný konsolidující činitel pro formování osobnosti působí možnost zvolit si povolání ve shodě se svými zájmy a schopnostmi. V opačném případě může tento činitel přispět ke vzniku antisociálního jednání.

V době přechodu od povinné školní docházky k přípravě na budoucí povolání se mladý člověk začíná rychle vymaňovat z vlivu rodiny. Těžiště výchovného působení se přesouvá na pracovní prostředí a na prostředí, v němž tráví svůj volný čas. Skutečnost, že se učí a pracující mládež podílí průměrně 70–75 % na počtu pachatelů od 15 do 18 let a 40–45 % na celkovém počtu pachatelů do 18 let svědčí o tom, že výchovný vliv pracovního prostředí je spíše negativní než pozitivní. Netaktní a často nesprávné jednání v průběhu učňovské doby a při zařazování mladého člověka do pracovního procesu, malá odpovědnost vedoucích, často nedobrý osobní příklad dospělých, malý zájem o mladého člověka, o jeho

pracovní docházku, o využití pracovního času, o jeho další odborný růst, silně deformují jeho psychiku. Nejmarkantnější se tyto negativní vlivy projevují u pomocných sil, kde ještě znásobují škodlivé vlivy předcházející, takže pomocné síly mají vysoký podíl na negativních projevech mládeže.

Malá sociální kontrola ze strany pracovního prostředí umožňuje mladým lidem nejen špatně plnit pracovní povinnosti, ale i snadno získat volný čas, jehož využívání většinou rovněž neovlivňuje. Značná část mládeže tráví většinu volného času pasivně; tato pasivita přechází u mnohých až v nudu. Pouze menší počet mladých lidí využívá volného času aktivně jako členové zájmových organizací.

U řady mladých lidí se v období dospívání projevuje snaha zdržovat se ve velkých anonymních skupinách, kde se nemusí namáhat s vytvářením osobitých lidských kontaktů, ale kde se mohou pouze bavit. Přitažlivé jsou více méně volné skupiny, které se často vyznačují nápadným a vzpurným chováním, jež však nemá žádného zvláštního odůvodnění. U těchto skupin mládeže, jež tráví volný čas většinou nečinně, je možno zjistit dvojí citové situace, a to nezměrně dlouhou chvíli „...s chudobou prožitků, vedoucí až k tuposti, která náhle propuká v hystericky naladěnou a afekty přeplněnou atmosféru“ (str. 54). Tyto skupiny, vytvářející se především ve velkých městech, jsou základnou pro tvoření part. „Partou se stává skupina mladistvých, která se už vyznačuje určitou sounáležitostí. Její členové se musí scházet delší čas a s určitou pravidelností. Parta společně prožívá značnou část svého volného času a svou touhu po činnosti projevuje v určitých provokacích k okolnímu prostředí. Provokace se zesilují a přecházejí ke kriminální trestné činnosti“ (str. 54). V partách je páchána asi polovina trestné činnosti mládeže.

Mládež v partách hledá náhradu za nedostatky citové výchovy v rodině, ve škole i na pracovišti. Parta je pro mladého člověka náhradní skupinou, v níž nalézá uznání, které nenašel u dospělých. Z nejistoty a pocitů méněcennosti mladého člověka pramení snaha být co nejrychleji dospělým a rovnoprávným. Krizové momenty dospívání zesiluje ještě akcelerace fyzického dospívání a její nevyváženost psychickým vývojem. Tato skutečnost zvyšuje dynamiku tohoto období a vede k extrémům, které mohou nabýt formy kriminálního jednání. Negativní provokací a jednáním je možno rychleji dosáhnout imponujících efektů, tj. pozornosti a uznání, než lze dosáhnout pozitivní činností. Nebezpečnost part tkví mj. v tom, že z pocitu takového náhražkového uspokojení vzniká snaha po stále extrémnějších efektech.

Převážná část kriminální aktivity členů part nespočívá motivačně na hmotném zisku, jejím základem jsou spíše psychické cíle. Důkazem toho je skutečnost, že je dávana přednost činům dostatečně nápadným, tj. především násilným trestným činům, které

obsahují nebezpečí a mohou určitým způsobem dokázat moc a převahu členů party. Sugestivní atmosféra party působí na jedince silným tlakem a vyvolává celý řetěz reakcí, které by pravděpodobně jednotliví mladiství sami nespáchali. Silně v tomto směru působí také autorita vůdce, který formuluje cíle party a který je většinou morálně narušenou osobou.

Snaha zabránit trestné činnosti part vyššími tresty za spáchané činy má spíše opačný účinek. Vyšší trest může odradit od činu jednotlivou osobu, v partě naopak většínou vede k její větší soudržnosti. „Převážnou část mladistvých nelze... označit za úplně amorální, nýbrž spíše za osoby, které uznávají morální faktory zúžené“ (str. 55). V partách představuje řada mravních hodnot, jako například čestnost, dodržení slova atd., často ve své extrémní formě, základní normy chování. Je proto třeba postupovat proti partě spíše cestou vyloučení silných a nepolepšitelných jedinců z jejího středu a dále pak využívat okolnosti, že mladí se nebrání autoritě. Hlavní roli však má preventivní výchovná činnost, kterou lze provádět mj. prostřednictvím klubů mládeže nebo ambulantní péči mimo stálou místnost. Svou úlohu zde mají orgány ČSM i NV.

Řešení konfliktních situací u mladého člověka trestnou činností a antisociálním jednáním netkví jen v negativních stránkách objektivní skutečnosti, která jej obklopuje, ale souvisí rovněž s příčinami subjektivními, které „... charakterizují osobnost určitého člověka v podmínkách, kdy se jeho zájmy střetávají se zájmy, které společnost chrání“ (str. 62). „Trestná činnost je vlastně »příznivou« konstelací objektivních a subjektivních příčin, které tvoří celou širokou a často velmi složitou kumulaci příčin a podnětů, počínaje těmi, které jsou vyvolávány nedostatky a pochybeními ve společenském působení na mladé lidi, až po ty, u kterých základní příčinou vzniku antisociálních projevů jsou již mechanismy psychopatologické“ (str. 62–63).

Zkoumání osobnosti pachatele je tedy právě tak důležité jako zkoumání objektivních podmínek jeho života. Žádá si je i růst vlivu patologických stavů somatických a hlavně faktorů psychopatologických na vznik antisociálního jednání. V dosavadním přístupu ke kriminalitě však nebyl na pachatelskou osobnost téměř brán zřetel. Přitom její poznání má význam nejen pro předcházení trestné činnosti, ale i pro stanovení individualizovaného trestu, pro organizování nejvhodnějšího režimu reedukace a pro resocializaci u osob, kterým již v antisociálním jednání nebylo možno zabránit. Důležité je i pro vytvoření příznivého ovzduší pro propuštění z výkonu trestu.

V letech 1963 a 1964 bylo z celkového počtu mladistvých pachatelů 40 % recidivistů, tj. těch, kterým byla prokázána opakovaná trestná činnost. Kromě závadného prostředí, v němž mladý člověk žije a do něhož se po skončení řízení nebo trestu vrací, kromě samotné osoby pachatele (málo

volních elementů, prvky návyku páčání trestné činnosti, citová chudoba aj.), je příčinou recidivy také „... nízká výchovná účinnost trestu, plynoucí především z nedostatečných možností diferencovaného přístupu k potrestaným a z doposud platné právní úpravy, nedovolující vyslovit rozhodnutí o ochranné výchově po skončení krátkodobého trestu odnětí svobody“ (str. 78). Na recidivu, jako na celou trestnou činnost, působí i alkoholismus.

Alkohol sám o sobě není bezprostřední příčinou trestné činnosti, ale rozšiřuje okruh možných pachatelů tím, že ovlivňuje vznik konfliktních situací, neboť oslabuje zábrany protispolečenského jednání jednotlivce a často vytváří návykový syndrom, který způsobuje oslabení volních elementů v psychice a tím dlouhodobě disponuje k trestné činnosti. Vlivem alkoholu se dopouštějí mladiství nejčastěji násilných a mravnostních trestných činů.

Významným činitelem v trestné činnosti mládeže je alkoholismus rodičů a sourozenců, a to jednak tím, že vyvolává v rodině rozvraty a scény, které působí na dítě traumaticky, jednak tím, že vytvářejí u dětí sklon k nápodobě.

Do řady příčin recidivy mladistvých patří i případy mentální deficeience.

Všechny činitele působící na vznik trestné činnosti mládeže a na její opakování jsou rovněž významným zdrojem kriminality a recidivy dospělých. Z hlediska celospolečenských zájmů je tedy jejich komplexní zkoumání maximálně žádoucí.

*

Studie pracovníků Studijní a analytické skupiny ministra vnitra *Sociálně politické rysy dnešní mládeže generace ČSSR a některé příčiny protispolečenských jevů v této oblasti* nepatří rozhodně mezi základní vědecké práce o mládeži a její delikvenci. Takový cíl si autoři ani nekladou, snaží se pouze podat obraz o současném stavu bádání a poznání na tomto úseku. Studii pojímají víceméně jako první etapu, jež má především naznačit problémy, na něž je třeba se orientovat. Jako taková tato studie svůj úkol plní. Ukazuje nejen na problémy širšího obecného charakteru, ale odhaluje i konkrétní prakticko-organizační chyby a nedostatky, které brání úspěšně se vypořádat s kriminalitou a antisociálním jednáním mládeže i s dalšími negativními jevy, jež se u ní projevují. Skutečnost, že kriminalita mládeže má vzestupnou tendenci a že přitom nebyly a dosud ještě nejsou prováděny její komplexní seriózní výzkumy, že například ministerstvo školství a kultury nemůže dát odpověď na otázky, jaká je souvislost mezi fakty prospěchu, chování a fakty porušování kázně ve škole a na veřejnosti, na otázky, jaké toulavosti dětí a absence ve vyučování, na otázky, jak je nakládáno s případy vyžadujícími zvláštní péče, jak je reagováno na veškerou trestnou činnost na školách se zvláštním zřetelem na trestnou činnost všech dospělých zaměstnanců škol, jaký je